

Aproximació a la toponímia de Culla

AURELI FERRANDO I MURIA

Introducció

La primera delimitació coneguda dels dominis del *Castell de Culla* és del 22 de maig de 1213, quan Pere el Catòlic en fa promesa al Temple, i abraça tot el territori, i més, del que després serà la *Tinença o Setena de Culla*, és a dir la comunitat d'herbatge integrada pels termes actuals de *Culla*, *Atzeneta*, *Vistabella*, *Benassal*, *la Torre d'en Besora*, *Vilar de Canes* i *Benafigos*, a la comarca de l'Alt Maestrat. Tanmateix, després de la conquesta, la carta de població de Culla, atorgada el 23 de març de 1244, establia tan sols dins els límits municipals l'encara ample triangle territorial comprés entre el riu *Montlleó* –aleshores anomenat *Riu Sec*– del NW al SE, la *Rambla Carbonera* del S al NE i, tancant el N, la *Serra de Foies* (920 m.), *Motxellos* (885 m.) i *Montcàtil* (1.116 m.): un ample terme que es veurà reduït passant el temps.

Encara avui se sent a dir popularment per les nostres contrades “Açò és més llarg que el terme de Culla”. I és que els 116 km² que li resten han anat adquirint una forma ben curiosa de fletxa, com a resultat, al llarg de la seua història, de les tres desagregacions –*la Torre d'en Besora*, *Vilar de Canes*, i *el Pla de Meanes* que passà a *Atzeneta*– esdevingudes sobre l'eix NE-SW al bell mig de l'únic terme municipal que conec amb aquesta forma.

En el darrer dels tres contenciosos *Atzeneta* pretenia també fer seua la partida de *Montllat*, cosa que suposava la partició del terme de Culla en dos meitats; però finalment el 1520 se signà la concòrdia que tancava el llarg plet que des del s. XIII mantenien les dues viles sobre les partides de *Matella*, *Montllat* i *Meanes*: restà per a Culla *Montllat* –cosa que permetia la continuïtat territorial– i “tota la canada llarga de *Matella*”, és a dir el marge dret de la Vall de la *Rambla Carbonera*, que des de *Les Useres* fins *Albocàsser* va estretint-se al

llarg d'uns 17 Km. L'últim tram dels quals, objecte també d'una multicentenària disputa amb Vilar de Canes, que s'acabà tancant a favor de Culla a finals del XVIII. Restà així configurada esta estreta i llarga franja compresa entre la Rambla Carbonera –fins a l'entreforc amb el riu Montlleó, on canvia el nom pel de Rambla de la Viuda– i la *Serra d'Esparreguera* –vèrtex geodèsic de tercer ordre a 1.082 m.

El poble de Culla es troba a l'altre extrem, a la punta de la fletxa, al cara-sol de la mola del seu antic castell –arruïnada i dinamitada durant les Guerres Carlines– on s'alça el molló que marca el vèrtex geodèsic de segon ordre (1.121 m.) És aquest el punt més alt del terme, des d'on parteixen les aigües a través d'una complexa xarxa de barrancs i barranquets fins al *Riu dels Estrets* i la Rambla Carbonera (entre els 550 i els 390 m.) per una banda i, per l'altra cap al Riu Montlleó (entre els 580 i els 390 m.), a través d'un encara més abrupte entramat de racons, foies i barrancs que van a parar als nombrosos meandres –les anomenades “voltes”– que serpentejen per davall de cingles com el de *Penyacalba* (1.077 m.) amb un tall de roca vertical de vora 200 m.

Tota aquesta complexitat del relleu –a més de les formacions càrstiques pròpies del terreny calcari: coves, balmes, avencs, clotxes o cocons–, amb una considerable humanització del territori en el passat –més de 300 masades, masos i cases aïllades, avui majoritàriament deshabitats, amb els seus bancals, pous, cisternes, tancats, corrals, eres o pallisses– i la importància històrica de les pastures mancomunades de la Setena –assagadors, carreres, passos, mallades, abeuradors, etc.–, units a l'antiguitat del seu poblament –pintures rupestres, enterraments neolítics, restes ibèriques, etc.– i el secular aïllament i dispersió dels seus habitants –la primera carretera que uní la població de Culla amb Benassal s'obrí ben entrat el s.XX; però això sí, amb antics camins de ferradura, ja abandonats, que han donat pas avui a les innumbrables pistes obertes a la muntanya–, junt al despoblament continuat durant la segona meitat del s.XX –el màxim històric de població del terme s'assolí l'any 1903 amb un total de 2.819 habitants, l'any 1945 en restaven 2.647, el 1970 n'eren 1.532; i el 1.999 han passat a 794, dels quals menys de 200 viuen al poble; fins i tot grans masades com la *de Sales de Matella*, amb 45 h. l'any 1.945, escola rural, practicant, tenda, molí i transport, avui resten deshabitades–, a més de l'envelliment progressiu del gros de la població restant, feien urgent el recull exhaustiu dels seus noms de lloc: el seu estudi, si més no, forma part d'un patrimoni lingüístic i del record d'un passat cultural que no ens podem permetre el luxe de perdre.

Raons i mètode d'un treball toponímic

Joan Veny, en el llibre “Llengua i entorn natural”, ha expressat aquest afany i la seua passió pels mots d'aquesta manera: “La cultura popular, després d'una vida mil·lenària, de lenta evolució, es troba en vertiginosa decadència davant l'impacte de la revolució industrial, amb derivacions lingüístiques que es manifesten en un progressiu empobriment del cabal lèxic expressador d'aquesta multiforme i rica cultura, acumulada segle rere segle”. Qualsevol estudi toponímic corrobora i aprofundeix aquest raonament incontestable, i això, siguin quins siguin els valors que atorguem a la cultura popular i els beneficis concedits a la revolució industrial i la modernització social. Mirem de col·laborar-hi.

És ben sabut que les zones muntanyenques i aïllades són les que millor solen conservar la toponímia. En alguns casos, fins i tot, el topònim fossilitzat sobreviu temps i temps a l'existència material del referent, perdent el seu significat original. Així és com s'ha conservat fins avui un lloc dins la vila de Culla anomenat encara per algunes persones *la Universitat*: òbviament es tracta de l'antiga *Casa de la Vila* medieval, que devia ser o l'enrunada casa que s'anomena *Casa del Delme*, o la del davant que anomenen *els Perxes*.

També se'n troben alguns, per contra, de novíssima creació, com quan sorgeix un referent nou i cal donar-li un nom inconfusible. Així fa poc vaig sentir parlar del *Carrer Nou* per referir-se al passatge obert al pany de cases del sòl d'avall del poble. Encara que el bategen amb un altre nom, potser no en troben un de més pràctic i adequat a l'economia del llenguatge popular.

La transmissió de topònims, o antropònims lligats a la terra, per via oral i durant segles causa en molts d'ells curioses transformacions, a voltes degudes a etimologies populars. Aquestes variacions en el significat han estat precisament un dels motius principals de l'estudi i la part més entretinguda, sobretot pel que fa als antropònims.

He hagut de fer, però, en primer lloc, un recull exhaustiu dels noms del terme. I aquest treball intensiu i sistemàtic ha consistit en una cinquantena d'entrevistes a més d'una quarantena de veïns del poble i dels masos, uns pocs dels quals, bons coneixedors d'una o més partides, tots ells de més de 60 anys –caçadors, pastors o masovers– m'han acompanyat als llocs estratègics des d'on observar el paisatge o m'han acompanyat fins la mateixa cova, pou, casa o barranc, durant l'estiu del 2.001. Com a base he utilitzat els 11 mapes 1:10.000 de l'Institut Cartogràfic Valencià corresponents al terme de Culla.

Paral·lelament he anat fent el buidat toponímic de tota la bibliografia sobre Culla al meu abast; principalment els dos volums d'estudis editats pel 750 Aniversari de la Carta Pobra "Imatge de Culla" i el "Catàleg de l'Arxiu Municipal de Culla" i, especialment, d'alguns documents d'aquest arxiu –sobretot les Visures dels assagadors, mallades i abeuradors de la Setena de Culla dins d'aquest terme dels s.XVI-XVIII; i altres de masades, amollonaments i monts comunals i sortejats dels s.XIX-XX–. Els llistats de topònims extrets els he pogut contrastar amb la informació de les enquestes orals per tal de confirmar, esmenar i/o interpretar el significat dels noms més obscurs.

Un primer estudi

Barreda i Peraire en "Toponímia de Benassal" defineixen el topònim com un signe lingüístic caracteritzat pels següents trets:

- a) El referent és sempre un lloc o una entitat física lligada inevitablement a l'espai.
- b) El bloc significant-significat té, en oposició als signes lingüístics generals, un únic referent.
- c) La constitució del signe, és a dir, l'associació significant-significat-referent, tot i que és en un principi individual i més o menys esporàdica, és consensuada i acceptada per tots els membres d'una determinada comunitat humana.

Sobre la base d'aquesta estructuració interna del topònim –referent-significat-significant– he considerat interessant fer tres exercicis d'aproximació a l'estudi de la toponímia de Culla:

1. Una agrupació i quantificació dels referents, en la major part dels casos explícits en els noms comuns o genèrics, que ens ajude a tenir una primera idea del grau d'humanització del territori i de la importància del paisatge natural en el passat i en present.
2. Una agrupació i quantificació dels concretitzadors o especificatius dels topònims cullerans per àmbits generals i camps semàntics que ens acoste definitivament al grau just d'humanització del territori; amb una atenció especial a l'estudi i classificació dels antropònims per la seua importància en la toponímia menor
3. Un xicotet exercici gramatical de les tendències derivatives en la toponímia cullerana, per tal d'esbrinar com s'han format alguns topònims i d'encerclar alguns significats obscurs.

1. Agrupació dels referents

D'un total de 2.342 topònims recollits n'hi ha 131 variants que són sinònims referencials; és a dir, que es tracta en realitat de 2.211 referents reals: i sobre aquests darrers he aplicat els percentatges. He dividit els referents en dos grans blocs: el paisatge natural (1.1.) i la intervenció de l'home (1.2.). S'ha de dir, no obstant, que no resulta sempre fàcil decidir en quin grup classificar un determinat topònim.

El següent quadre explicita els grups de cada bloc o àmbit, la seua quantificació numèrica i el percentatge que representa.

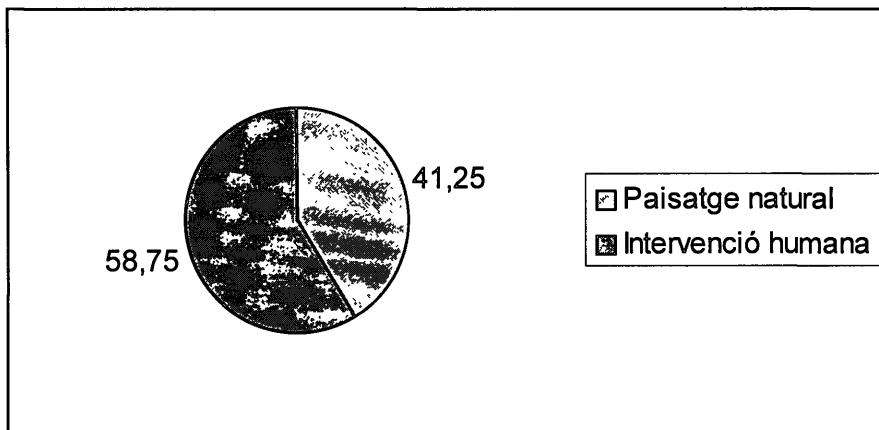
Quadre 1: classificació dels referents

Àmbit	Núm.	%	Grups	Núm.	%
1.1. El paisatge natural	912	41'25	1.1.1. El relleu	503	22'75
			1.1.2. Hidrònims	366	16'50
			1.1.3. Vegetació	43	2'00
1.2. Intervenció humana	1.299	58'75	1.2.1. Hàbitat	526	23'79
			1.2.2. Vies de comunic.	186	8'41
			1.2.3. Partició	527	23'83
			1.2.4. Altres llocs	60	2'72
Total	2.211	100		2.211	100

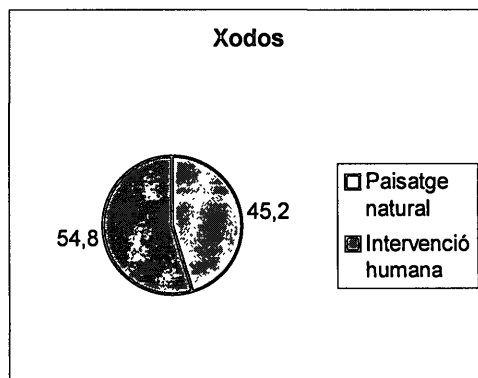
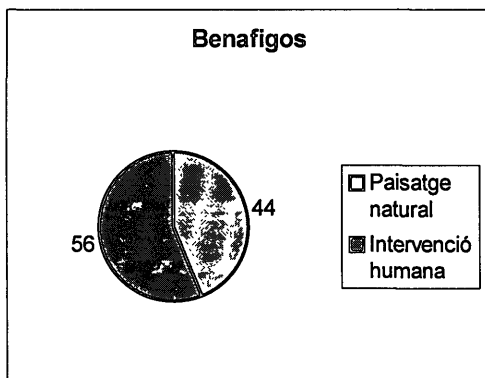
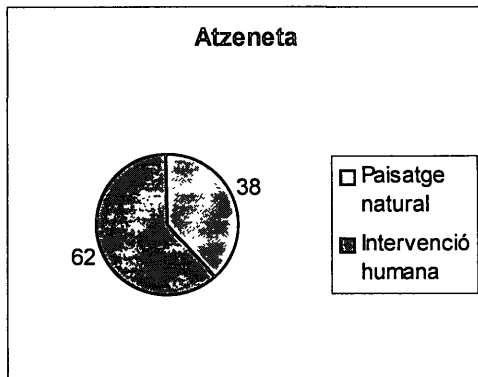
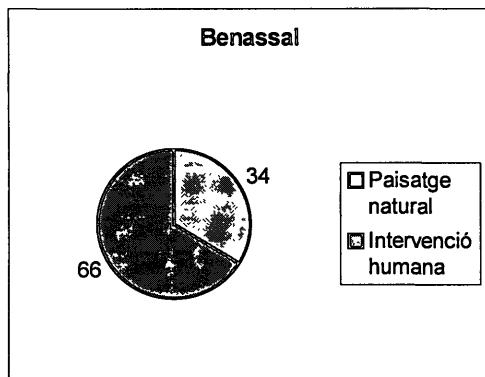
Els gràfics següents ens permeten apreciar l'alt grau d'humanització del terme de Culla que s'acosta a un 60% en l'àmbit de la intervenció humana: és a dir, els referents de l'hàbitat –carrers, cases, masos, barraques, etc.– i altres edificis públics o d'implantació comercial o industrial –ermites, centres de serveis, granges, molins, botigues, hotels rurals, restaurants, forns, mines, cellers, etc.–; més les vies de comunicació –carreteres, pistes, camins de ferradura, drecceres, ponts, assagadors, carrerons, passos de bestiar, etc.– més partides, subpartides, paratges i propietats privades o públiques (bancals, eres, horts, corrals, tancats, finques, mallades, etc.); i altres indrets singularitzats per l'acció de l'home –peirons, murs, creus, mollons, etc.–

Tanmateix s'ha de resaltar que la presència del paisatge natural és molt important encara en els referents toponímics, més enllà d'un 40%: molt superior a la dels termes costaners, plans o més urbanitzats de les nostres comarques. Molt significativa la presència del relleu

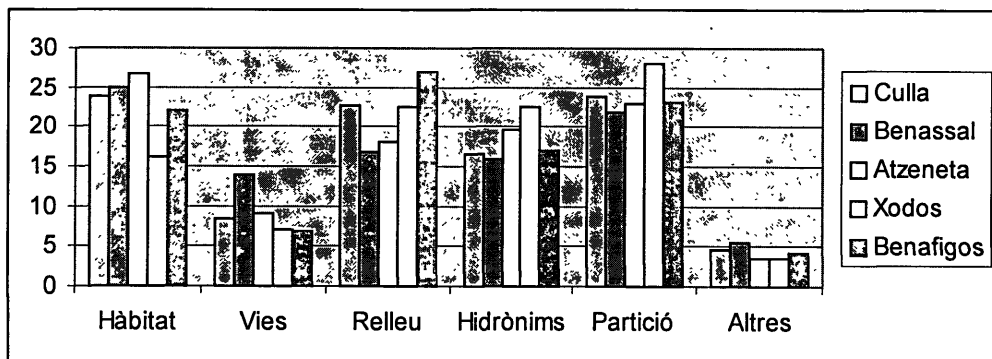
amb més de 500 referents –tossals, llomes, colls, racons, cingles, roques, serres, costes, coves, avencs, etc.–, per damunt de la hidrografia –barrancs, fonts, ullals, basses, cisternes, gorgs, canals, etc.– i de la vegetació –boscors, prats, arbres singulars, etc.–

Si comparem aquestes xifres amb les d'alguns dels termes veïns dels quals s'ha fet el recull exhaustiu de topònims, tenim que Culla se situa en un grau d'humanització sensiblement inferior al de Benassal i escassament inferior al d'Atzeneta i més humanitzat que el de Xodos i Benafigos.

Pel que fa a la presència del relleu en els referents toponímics Culla està només per baix del veí Benafigos –terme molt marcat per l’engorjat riu Montlleó– i al mateix nivell de Xodos –al peu del Penyagolosa– i molt per damunt d’Atzeneta i Benassal.

2. Agrupacions per camps de significat

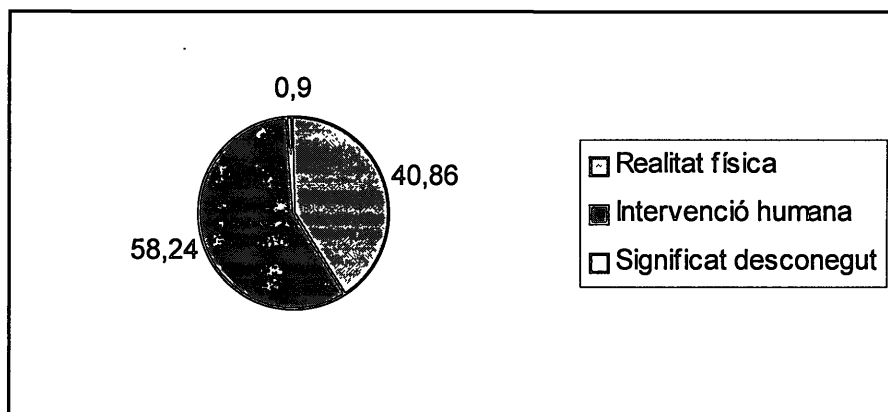
La segona part del topònim, l’especificatiu o concretitzador, em permetrà fer-hi un estudi aproximatiu del significat, tot agrupant-los en tres grans

àmbits semàntics: (2.1.) *la realitat física*, (2.2.) *la intervenció de l’home* i (2.3.) *la caracterització del lloc*. A més d’un grup residual de topònims de significat insegur o desconegut (2.4.)

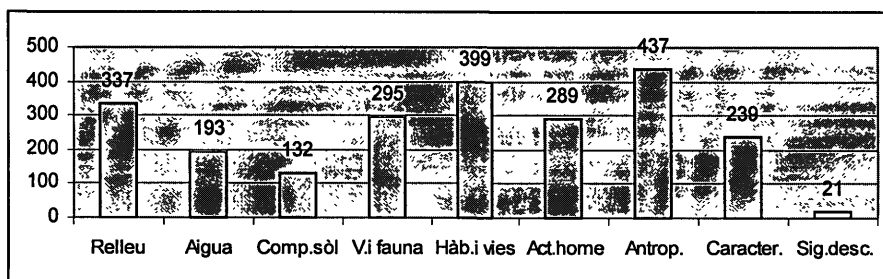
El quadre següent especifica les agrupacions semàntiques, la quantificació i els percentatges.

Àmbits	Nombre	%	Grups	Nombre	%
2.1. Realitat física	957	40'86	2.1.1. Relleu	337	14'39
			2.1.2. L'aigua	193	8'24
			2.1.3. Composició del sòl	132	5'63
			2.1.4. Vegetació i fauna	295	12'60
2.2. Intervenció humana	1.125	48'04	2.2.1. Hàbitat, vies, etc.	399	17'04
			2.2.2. Activitats humanes	289	12'34
			2.2.3. Antropònims	437	18'66
2.3. Característ. del lloc	239	10'20	2.3.1. Característiques	239	10'20
2.4. Significat desconegut	21	0'90	2.4.1. Significat desconegut	21	0'90
Total	2.342	100		2.342	100

El següent gràfic visualitza la quasi perfecta correspondència entre el grau d’humanització dels referents i el dels especificatius dels topònims cullerans. En aquest cas l’àmbit de la **intervenció humana** aplega els especificatius que al·ludeixen a l’hàbitat, les vies, les activitats productives, els antropònims i les característiques del lloc, deixant de banda els especificatius desconeguts o insegurs, que s’haurien de repartir segurament.

En el següent gràfic es visualitzen els vuit grups semàntics més el petit grup dels de significat dubtós o desconegut. Aquesta classificació segueix la proposta de Moreu-Rey en “Els nostres noms de lloc”. La il·lustraré amb exemples i algunes notes explicatives d’alguns d’ells.

2.1. La realitat física

2.1.1. El relleu

L’horizontalitat del terreny en un terme tan accidentat ve marcada, per contrast, amb abundància de “plans”. Una trentena llarga dels topònims cullerans l’inclouen en alguna de les seues formes: *Mas del Pla del Sabater, el Planàs, el Planet, el Replanellar, el Replanellàs, el Cap del Pla, la Foieta Plana, el Carrer Pla, etc.*

Els indicadors de tot tipus d’eminències del terreny constitueixen, evidentment, el gros d’aquest camp semàntic. Uns 170 dels especificatius dels topònims recollits s’hi refereixen amb mots de significat transparent per als informadors, molts a través d’expressives metàfores oronímiques: *Assagador del Collet Gros,¹ el Colletet, les Riscles, les Riscletes,*

¹ Amb molt, és el genèric més utilitzat en aquest camp; es tracta sempre d’un diminutiu fossilitzat de “coll” –com bé indiquen els exemples triats: *el Collet Gros i el Colletet*–, però de significat diferent, donat que en totes les seues aplicacions sempre ve a senyalar una elevació del terreny, siga en el pla, en el cim d’un tossal o lloma, en la frontera de dos aiguavessants, etc.

els Murons,² Serrades de la Lloma,³ la Llometa, lo Curulló, Bancals de la Curullona, el Picaio, la Picossa, el Puntal, el Puntarró, la Talaia, Pou del Cabeço,⁴ el Cap de la Serra, Pla de la Mola, la Moleta, Mas de la Serra, Mas del Tossal, el Tossalet, Costera dels Cantals Grossos, el Cantalar, Pinar del Morral Roig, el Morralàs, el Morralet, els Morralets, Barranc de la Rocassa, Mas de les Roques, Mas de la Roqueta, Mas de les Roquetes, Tossal del Roquis,⁵ el Tormo, els Dentells,⁶ els Castelletes, Roca de Penyacalba, etc.

Hi podem incloure també aquells topònims el primer component dels quals és “Mont”, tot i que en alguns casos no siga clara la seua etimologia –*Riu Montlleó*–; o d’altres que potser vinguen d’un cognom –*Mas de Montllat o Montardit*–; o el nom restituit, poc usual i discutit del Tossal de Sant Cristòfol de Benassal, fronterer amb el terme de Culla prop de la coneguda Font d’en Segures : *Montcatil/Montcàtil*.

També hi haurem d’incloure el mateix nom del municipi –*Culla*– que, segons l’etimologia més probable vindria del llatí COLLIA “muntanyeta”; inclús en el cas que provinga de l’àrab KULLA “cim de muntanya”; no en la hipòtesi de Coromines (ONCat. III p. 481). I també *Motxellos*, que vindria del llatí MONTICELLOS “muntanyetes”, a través del mossàrab.

Considerem globalment els 66 especificatius que fan referència a alguna depressió del terreny en general: *Mas del Coll de la Manxa, Barranc del Coll del Blanco, Paret del Coll del Cardanxar, Bassa del Collado, Mas del Collado;⁷ Camí de la Selleta,⁸ Pou de l’Esmunyida, Mas del Clot, Barranc del Clotalet, Bassa del Clotàs, les Clotes, els Clots, el Reclot, la Soterranya, Covetes de la Vall, etc.*

En quant a les parets verticals i inclinades, uns 35 especificatius hi fan referència: *Maset del Cap de la Costa, les Cingles,⁹ el Cinglet, Roca del Cingliol, Mas de la Costa d’en Palau,*

² Són unes roques que sobresurten com els merlets d’un castell en la vessant oest del tossal de Tàfer (ONCat. V p. 403a29).

³ Les diferències entre aquestes dues metàfores oronímiques són prou clares. La “lloma” és més allargada i amb una inclinació menor dels seus vessants i és més accessible que el “tossal”, que sobresurt sempre: a semblança del llom i el tos d’un animal.

⁴ Tot i que només l’he trobat en tot el terme en aquest pou de la Setena, el mossarabisme és prou comú en la toponímia valenciana (al mateix riu Montlleó, però a la part de Benafigos, es veu el Cabeçolo). Segons el DCVB un “Cabeç” és la part més elevada d’un terreny rost.

⁵ A pesar que en el document de partició de Meanes del 1520 s’escriu “*Tossal d’en Roquiç*”, sembla prou evident que es un cas típic de confusió i generalització de l’article personal masculí com d’altres que es troben al terme de Culla: *Mas d’en Roqueta?, Mas d’en Barranc?, Font d’en Cabrit?, Mas d’en Vent? ...*

⁶ Roques afilades en forma de dents cap a dalt hi ha a dos llocs del terme. En un cas l’informador em deia *el Ventell*, assenyalant-me una cresta de roca molt aprop del *Mas d’en Vent!*

⁷ Són dos /kołáo/ diferents, molts distanciatos entre si. Per la seua aparença visual sembla ben bé el que diu Joan Coromines (OnCat III, p. 408b47): del llatí COLLIS LATUS “coll ample”; de segur que és una antiquíssima supervivència mossàrab i molt usual al PV. Alguns altres que consten als arxius de Culla s’han degut perdre: Collado dels Travers, Collado del Ferrer (visures dels s.XVI-XVIII).

⁸ Els informants en desconeixen el significat; potser perquè també s’ha perdut la paraula “sella de muntar”. N’hi ha varies a diferents altituds: des dels 860 m. de *la Selleta* de la Serra de Foies fins els 337 m. de *la Selleta* de Matella.

⁹ Mentre que el masculí és un tall de roca o un pas estret entre dues roques tallades, el femení (*la Cingla o les Cingles*) es refereix a cadascuna de les bandes horitzontals en què es fragmenta una

Foia de la Costa de Baix, Curulló de la Costa, Mas de la Costera, Les Costes, Covetes dels Terrers Rojos,¹⁰ la Timba, etc.

L'exposició i orientació del relleu venen indicades per paraules com "solana" i "ombria" amb llurs derivats; una trentena dels especificatius dels topònims recollits les duen com a referència: *L'Ombria Vella, Font de l'Ombria, Les Ombries, Barranc de l'Ombrió, Mas de la Solana, El Solanet, La Solana, Mas de la Solaneta de Dalt, Mas de la Solaneta de Baix, Lo Solà, Carrer del Sol, etc.*

2.1.2. L'aigua.

Més de tres-cents especificatius els encabirem en el subgrup de la hidrografia natural; entre ells els que fan referència a l'aigua en general —*Cova de l'Aigua, Morral de l'Aigua, Barranc de l'Aigüeta*— i tants d'altres: *Mas del Barranc de n'Arnes, Sénia del Barranc Fondo, Mas del Barranquet, els Barranquets, els Dos Rius, Barranc de la Font de l'Auzell, Assagador de la Font de l'Oli, Carrer de la Font, Lloma de la Fontanella, les Fontanelles, la Fontassa, Assagador de les Fontetes, Font del Gargoler, Pou de la Rambla, la Ramblella, Mas del Riu Sec, el Saltador, l'Ullalet, Molí dels Ullals, el Forcall del Riu, la Llàcua, el Regall, el Surco, el Toll Pudent, Avenc del Tollàs, Mas de la Volta dels Pobills, la Voltassa, Barranc dels Xumadors, etc.*

Altres 63 topònims prenen les obres d'extracció, contenció o canalització de l'aigua com a especificatius: *Font de l'Abeurador, Carrer de l'Aljub, Barranc del Baciolet, Mas de la Bassa d'en Ponç, Clot de la Basseta, Cingla de la Canal, el Canyo, els Depòsits, Pou de la Pica, Barranc del Pou del Salze, Barranc de la Sénia, etc.*

2.1.3. Composició del sòl i món càrstic.

A la classe de roques, pedres i terra s'hi refereixen 52 concretitzadors: *Mas dels Clapers, Lloma de la Clapissa, la Crebadeta, els Pedregals, Foia de la Pedrissa, la Pedrisseta, el Toscar, l'Argilar, Font de la Ferrerola, les Ferritges, Cova de l'Ocre, els Saulons, Mas de Sorra, Cova del Vernís, etc.*

Les formacions càrstiques són nombrosíssimes en aquest terme desigual i calcari, on es poden localitzar un centenar llarg de "avencs", "coves" i "balmes" batejades. Pel que fa als especificatius uns 80 s'hi refereixen: *l'Avenc, l'Avenqueta, Collet de la Clotxa, Font del Cocó, Barranc de la Cova de la Palla, Carreró de la Cova, la Covarxa, la Covarella, Barranc dels Covarxos, la Covassa, la Covetassa, el Forat Negre, Costera dels Reguers, Assagador de la Sobalma, etc.*

roca, cosa que respon més exactament a la seua etimologia: del llatí CINGULUM "cinturó", d'on surt el femení "cingla" que és la faixa o cenyidor de les cavalleries (DECat. II p.710b47).

¹⁰ Els Terrers són les parets de terra, grava, sorra, etc. que deixen els nostres torrents i rambles en les zones més planes: són abundants en el curs baix del Montlleó i la Rambla Carbonera i alguns d'ells estan batejats.

2.1.4. Vegetació i fauna.

A banda dels concretitzadors que es refereixen en termes generals a la vegetació —*el Bosquet, l'Espessura, la Flota,*¹¹ *Clot de la Grana, Cova de la Palla, Serrada del Pebre, els Pradets, etc.*— n'he recollit uns 103 que al·ludeixen a espècies i col·lectius d'arbres: *Barranc de l'Aladernar, la Fleixa, Pou de l'Ameller, la Carrasca Amarga, Assagador del Carrascal, el Carrascalet, Racó del Carrascot, Pujador*¹² *de les Carrasques, Barranc de la Cervera, Foieta dels Cirers, Cova de la Figuera, Corral del Garrofer, Cova de les Lledonerres, Cova de la Mangranera, la Roca Margallonera, Pla dels Noguers, l'Olivar Vell, Racó de l'Olivera, Mas dels Oms, Pujador de l'Oró, Morral de la Palmera, Collet del Pi, la Prunera, el Rourar, la Roureda, Caseta del Roure, Pou del Salze, el Savinar, el Tamari, Racó*¹³ *del Teix, Mas de Teixo, l'Ullastret, Mas del Xiprer, etc.*

Són tan abundants els especificatius que fan al·lusió a arbustos, plantes i herbes, tant els no cultivats com els cultivats —105—, que només citaré un exemple de cada espècie: *Corral de l'Arboçalet, l'Argilagar, bancal de les Botges, el Burgal de l'Alar,*¹⁴ *el Canyar, Roques del Cardanxar, Mas del Coscollar, Pic d'Esparreguera, l'Espigolar, Clot de l'Espinal, Barranc de l'Espinalbar, Racó dels Ginebrals, Cantalar de la Grevalosa, Coveta del Grévol, Foieta de l'Hedra, Pou del Juncar, el Llentisclar, Racó de la Mata, el Porrassar, Pla del Romeral, Bancal de les Roselles, Foia del Sargar, el Ferratger, els Freginals,*¹⁵ *Racó de la Melonera, Cova del Millar, Racó dels Safranars, Mas de les Vinyes, etc.*

Tant els llocs dels animals —*Coveta dels Abellatges,*¹⁶ *el Bovalar, les Buitreres, Barranc del Cau Gran, la Llodriguera, Torre del Colomer, les Llobateres, Barranc de la Rabosera, els Rebolcadors,*¹⁷ *etc.*—, com les metàfores de les parts del cos de l'animal —*el Queixal del Llop, la Pota del Cavall*—, com les 76 al·lusions a animals concrets, algunes molt interessants: *Racó de les Abelles, Camí dels Bous, Cova de les Cabres, Coveta dels Cavalls,*

¹¹ DCVB-5-931-5: "Tros de terra de mates o sembrat on les plantes creixen molt espesses" (Tortosa, Val.).

¹² Dificil accés, però obligat, al capdamunt d'un racó de muntanya. Molts *pujadors* eren batejats pels caçadors de raboses: des d'un *esperador* aguaitaven el pas de la rabosa, que havia de passar a la força per un *pujador* estret, fugint dels altres caçadors que sonaven la "caragola", disposats a "crebant-la" d'un tir. N'he recollit 17 del capdamunt de la Serra d'Esparreguera i altres cims del terme.

¹³ Racó és un genèric molt abundant al terme: designa un espai ben delimitat per elevacions, normalment al capdamunt d'un barranc. N'he recollit 25 genèrics.

¹⁴ Es tracta gairebé de dues relíquies toponímiques d'antics genèrics que han perdut tota transparència significativa: *Burgal* seria l'indret on es fa el "bruc" (OnCat III-146b25) i *Alar*, més insegur, sembla ser el nom antic de l'actual *Serrada* (Establiment 209 de Benassal, publicats per P.E.Barreda). De fet, als tancats de parets serrades actuals les pedres verticals que les coronen, sobresortint de les altres, es diuen "aleres".

¹⁵ Els *Ferratgers* eren els bancals que plantaven ferratge per als animals; els mateixos, però al caràsol de la vila de Culla es diuen *Freginals*: ara ocupats en gran part per cases i carrers.

¹⁶ Tot i que podria tractar-se d'una planta; segons J. Coromines (DECat I-9b53: herba que s'utilitzava per fer el "capús" dels bucs d'abelles). Pels genèrics que acompanya (racó, roca i cova), jo diria que s'hi deixaven ruscs d'abelles, simplement, o d'alguna altra relació directa amb uns insectes tan productius en la zona.

¹⁷ Lloc on es rebolquen els animals, normalment bancals.

Morral del Cérvol, Roca del Corb, Roca del Crebalòs,¹⁸ Mas del Cuquello, Roca de la Falcilla, Coveta de les Fardes, Coveta dels Flares,¹⁹ Barranc de la Gossa, el Gos Negre, Caseta del Grill, Collet del Llangost, Cova dels Mardans, Serrada dels Matxos, Cocó de les Merles, Roca de la Miloca, Fonteta dels Mosquits, el Mostí,²⁰ Foia de l'Oca, les Oronetes, Serra del Palom, Placeta del Pardal, Caseta de les Polles Rosses, Cova del Porc, Barranc de la Rabosa, Font de la Rata, Cova de la Vaca, etc.

Tenim també el *Tossal de la Fembra*, que encara que podria referir-se a la femella d'un animal, jo em decante per veure-hi en els dos cims del tossal els pits de la dona ajaguda cap amunt, tot i que els informadors no saben donar-me raó de la típica metàfora oronímica.

2.2. Intervenció de l'home.

2.2.1. Hàbitat, vies, aglomeracions i límits administratius.

En un ampli terme rural com el que estudie òbviament el vocable “mas” és el més usat com a concretitzador de molts altres topònims, òbviament marcant la propietat o la proximitat geogràfica: *Foia del Mas d'Arinesa, Pou del Mas d'en Ramon, Pista del Mas d'en Saera, Tossal del Mas d'Insa, Assagador del Mas de l'Home, Bassa del Mas de la Mel, Barranc del Mas de la Serra, Mola del Mas de Sales, Mallada del Mas Nou, Era del..., Lloma del..., Cisterna del..., Volta del..., Pas del... etc. etc.* fins a 183 casos, entre els quals la major part de les 9 partides oficials: *Partida del Mas de Paulo, Partida del Mas de Montllat, Partida de Sales de Matella, etc.*

També la paraula “casa” apareix en 25 concretitzadors i altres habitatges més precaris: *Volta de les Barraques, Barranc de les Cambrelles, la Casa Nova, els Casalets, el Casalici, la Caseta Alta, Pou de les Casetes, etc.*

Noms d'altres tipus d'edificacions apareixen en 100 concretitzadors més, donant en conjunt una idea aproximada de l'alt grau d'humanització del terme de Culla en el passat: *les Sitges, la Tanyadeta, el Castell, Mas del Castellalbo, el Castellar,²¹ els Castelletts, l'Hospital,²² la Universitat, la Mesquita,²³ els Perxets,²⁴ la Presó,²⁵ Barranc de les Saloquies,²⁶ Mola de la Torre d'Amador, Partida de la Torreta de Matella, Mas de la Torreta de Folch, etc.*

¹⁸ Entenc que es tracta de l'ocell de la família dels voltors dit *Trencalòs*, però amb un nom més arcaic, possiblement mossàrab, tot i que ni Coromines ni el DCVB porten aquest nom; aquest darrer el defineix coma “coltell de trencar ossos”, que també podria servir com a metàfora de la roca en qüestió.

¹⁹ L'informador m'assegurava que es tractava de les aranyes conegudes com a “flares”.

²⁰ Es tracta d'un mas, ara deshabitat. Segons el DCVB-7 “gos d'atura, mastí”, que cita a Llull i altres anomenant-lo *Mostí*, del llatí MANSUETINU “domesticat”.

²¹ Derivat de castell amb el sufix col·lectiu -ar: “petit conjunt fortificat” (DECat II p. 625b59), cosa que respon en els dos topònims cullerans —*el Castellar* de la Serra d'Esparreguera i el *Tossal del Castellar* més a prop del poble— a les restes de petites fortificacions ibèriques, mores i anteriors.

²² Obra pia establerta pel testament d'en Domingo Serrana i sa muller na Guiamona al seu testament redactat el 1.384: la seua seu, anomenada *l'Hospital* —avui saló públic municipal—era un alberg d'ajuda als necessitats de la vila de Culla.

²³ És la prova més feaent de la presència musulmana a Culla: és “la casa d'oració” i, de fet, el que ara són uns corrals de pedra i morter de fang podrien ser les restes d'una mena de temple rústic.

Apareixen una trentena de topònims relacionats amb les vies de comunicació: *Collet de les Calçades, el Camí Real, Placeta de la Carretera, Pla de les Massadores,*²⁷ *Barranc del Passet, el Pontet, Carrer de la Porta Nova, el Portellàs, la Portera del Bovalar, etc.*

Altres relacionats amb les aglomeracions d'habitants pròximes o antics nuclis de dins del terme: *Carretera d'Albocàsser, Camí d'Atzeneta, Camí de Benafigos, Assagador de Castelló, Camí de Culla, Mas de Cullola, Carretera dels Ivarsos, Carretera de la Torre d'en Besora, Camí de Vilafranca, Carretereta de Vilar de Canes, Camí de Vistavella, Camí del Molinell, Foia de Vilella, etc.*

Altres topònims es relacionen amb límits i institucions administratives, qüestions judicials, etc.: *Costera del Mollonàs, Assagador del Terme, Molló dels Tres Termes, Casa del Delme, Restaurant La Setena, les Sorts, Bancal de la Qüestió, el Pelleric,*²⁸ *etc.*

2.2.2. Activitats humanes.

L'agricultura ha estat la principal activitat tradicional dels habitants de Culla; com ho demostren el centenar d'especificatius que es refereixen a l'espai, les faenes o les indústries agrícoles o derivades: *l'Artigàs,*²⁹ *el Bancal Roig, el Campàs, Clapissa*³⁰ *de l'Ereta, l'Eriàs,*³¹ *els Erms, l'Hort, les Llastres,*³² *Mas de l'Empeltada, la Rabassada, el Reng, el Ribàs, les Ribassadetes, els Ribassals,*³³ *les Rompiçades,*³⁴ *Cases Noves del Molí de Toni, Riu del Molinell, el Molinet, la Taona, la Rambla Carbonera, etc.*

²⁴ N'he recollit quatre referents: els dos del poble que corresponen a les zones porticades i cobertes, i dos masets, que no tenen cap cosa semblant, i que corresponen al mossarabisme comú a les zones rurals del Maestrat que significa "petit edifici rústic isolat" (DECat VI p. 728-732)

²⁵ És una de les construccions més antigues de Culla (s.XIII-XIV), situada sota el *Terrat*: es tracta, segurament dels antics graners del Comanador, que per haver estat utilitzats de presó durant les guerres carlines, se'ls coneix ara com *la Presó*.

²⁶ OnCat VII-25b15/DECat VII-622: "barbacana, baluart, cava de fortalesa àrab..." Aquest arabisme, conservat a través del *Barranc de les Saloquies*, es troba molt a prop de *la Mesquita*.

²⁷ Segons J. Coromines es tracta d'un altre arabisme (OnCat V-221a33): MAS A AD-DUR "la via dels edificis"

²⁸ "Costell". Escriu Garcia Girona (Benassal) en el seu Vocabulari del Maestrat: "al lladre lo subjectaven, ab argolles en un pal, clavat en una espècie de mola de molí, davant de ca la vila... i allí estava un dia a la vergonya pública; en dien lo *pelleric*". A Culla es conserva el nom, a Benassal només la mola.

²⁹ "Tros de terra arrabassat profundament i amb arbúcia cremada, en preparació per ésser sembrat de nou" (DCVB 2, p. 50): és curiós l'augmentatiu masculí.

³⁰ Terreny de roques planes o desgastades per l'aigua: habitual en la toponímia de Culla.

³¹ El DCVB no porta el terme; J. Coromines el dona simplement en la llista correlativa de derivats d'*era* (DECat III p. 418b45) ni apareix res en l'OnCat; tanmateix ja el vaig trobar en la transcripció d'un inventari de Castelló del 1664, amb una clara significació de "terra erma", significat equivalent al castellà "erial".

³² "Llenca de terra; tros de terreny relativament llarguer; bancalet o camp estret en el pendís d'una muntanya" (DCVB 6 p. 907): efectivament, les llastres es diferencien dels bancals normals per la seua extraordinària llargària en relació a la seua escassa amplària.

³³ És un conjunt de bancals sense parets: són a la vessant més ombrívola del poble, en oposició als *Freginals*.